

התגרענותה של איראן והסכסוך הישראלי-פלסטיני¹

מבוא

בהיותו ראש הממשלה, טען אהוד ברק כי "חלון ההזדמנויות להשגת הסכם שלום עתיד להיסגר כאשר איראן או עיראק ישיגו נשק גרעיני ואם כאשר ישתלטו תנועות אסלאמיות רדיקאליות על המדינות הגובלות בישראל". בהתייחס לסוגיית התגרענותה של אירן בהקשר של הסכסוך הישראלי פלסטיני, דבריו של ברק מעלים את השאלה הבאה: האם הימצאותו של נשק גרעיני בידי איראן עשוי להקשיח ולשנות את העמדה של ההנהגה הפלסטינית הרשמית עד כדי ביטול ההכרה בישראל וההסכמים הקיימים עמה וחזרה לתפיסת המאבק המזוין לשחרור פלסטין? במילים אחרות, האם תודעת "האין ברירה" שהתפתחה בקרב אש"ף בשל העליונות הצבאית הישראלית ובשל תמיכת הקהילה הבינלאומית בזכותה של ישראל להתקיים בגבולות '67 (שהובילה אותו להחליף את המאבק המזוין במאבק מדיני), תפנה את מקומה לתפיסה הרואה בעלייתה של איראן כפטרון מוסלמי חדש המאפשר חזרה לחזון "פלסטין ערבית אחת"?

כמו בנושאים אחרים, הרי שגם בסוגיית שאיפות הגרעין האיראני אין לראות בפלסטינים מקשה אחת כי קיימים הבדלי גישות מהותיים בין הנהגת אש"ף/פתח ובין החמאס השולט ברצועת עזה. שני הארגונים ממוקדים באינטרסים המיידיים שלהם, וממעטים לעסוק באופן פומבי בהשלכות ארוכות הטווח של נשק גרעיני בידי איראן ו/או השלכותיו על הגמוניה אזורית איראנית, כמו גם בשאלה האם היא עתידה לשרת או לחבל בשאיפות הפלסטיניות בטווח הארוך. אם כך, מענה לשאלה זו מחייב לבחון את טיבו של השחקן הפלסטיני, מניעיו, ויכולתו להשיג את האינטרסים המהותיים שלו באמצעות קשריו עם העולם הערבי, האיסלאמי והעולם המערבי בראשות ארה"ב, או מנגד - באמצעות איראן.

אש"ף

שאיפות איראן להשיג נשק גרעיני והאפשרות שנשק כזה אכן יושג, נמצאים כיום במקום נמוך בתוך מערך השיקולים המדיניים המיידיים המדריכים את ההנהגה הפלסטינית ברמאללה בראשותו של יו"ר הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס.

בימיו של ערפאת, הקשר בין אש"ף לאיראן נתפש כרצוי ואף כמשרת את ההליכה המתמדת של עראפת בתווך שבין מאבק מזוין למאבק מדיני, לרבות בימי תהליך אוסלו ולעיתים אף בניגוד להסכמים. לעומת זאת מחמוד עבאס מעדיף באופן חד משמעי את התהליך המדיני בחסות הקהילה הבינלאומית והתנגדות עממית

¹ אני מבקש לציין את סיועו הרב של ארנון רגולר באסוף החומר לכתיבתו של המאמר

לא אלימה על פני חידושן של פעולות הטרור נגד ישראל. בעיני עבאס ומנגנוני הביטחון הפלסטינים, מהלכה של איראן, כמו גם אלו של סוריה, נועדו להפיל את שלטון הרשות הפלסטינית בגדה המערבית, ולמנוע את נפילת שלטון החמאס ברצועת עזה. האיום בהקשר זה נתפש כאיום חתרני בדפוסים של התנקשויות פוליטיות אפשריות, ערעור היציבות, מימון גורמים חתרניים ועידודה של אינתיפאדה חדשה. התמיכה הפוליטית והצבאית של איראן בחמאס לקידום השתלטותו על הסוגיה הפלסטינית באמצעות השליטה באש"ף או הקמת "אש"ף חדש", במאבק השליטה ברצועת עזה ובמאבקי החמאס בגדה המערבית, מהווים איום משמעותי מבחינת הרשות הפלסטינית ביחס ליכולתם של הפלסטינים לממש את שאיפתם למדינה פלסטינית עצמאית, ולא פחות חשוב מכך ביחס למשטרה ואופייה החברתי. הפסקת התמיכה האיראנית בשלב זה, טרם התבססותו של החמאס, עשויה להוביל להיחלשות דרמטית של התנועה ולהקל על עבאס לדרוש את החתימה של החמאס על הסכם הפיוס שגובש באמצעות המצרים ואשר סולל את חזרתו לעזה בטווח הקצר ואת הכללתו של החמאס באש"ף תחת הנהגתו בטווח הבינוני והארוך.

בהקשר המו"מ הישראלי-פלסטיני והניסיון לחתום עם ישראל על הסדר קבע, עבאס רואה במרכזיות של הסוגיה האיראנית איום ומכשול לחזונו ומטרותיו. בטווח הזמן הקצר, הוא חושש שישראל תנצל את דחיפותו של נושא הגרעין האיראני בכדי לכפות מתכונת של הסדר זמני - הסכם ביניים או מדינה בגבולות זמניים - שעשוי להיות מקובל גם על המתווך האמריקאי ואף על מצרים המשמשת כיום בעלת הברית הראשית של אש"ף. עבאס ואנשיו אף מוטרדים מכך שנושא התגרענותה של איראן עולה לקדמת הבמה בסדר היום העולמי, ומנשל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ממעמדו המרכזי, ובכך מאפשר לממשלת נתניהו לזכות בנקודות חיוביות, לפחות בעיני הממשלים המודאגים מאפשרות הימצאותו של נשק גרעיני בידי איראן. תופעה זו מסיטה את עיני העולם מפעילויות שונות של ישראל ובראשן הרחבת ההתנחלויות בגדה המערבית ובמזרח ירושלים, מחזקת את תמיכת הציבור הפלסטיני בחמאס, ויצרת אווירה של אי יציבות המונעת את המשך השיקום והפיתוח הכלכלי של ממשלת פיאד'.

בטווח הזמן הבינוני האיום הגרעיני האיראני משמש נימוק מרכזי לקולות בישראל הדורשים סידורי ביטחון עתידיים מרחיקי לכת בין ישראל לפלסטינים במסגרת הסדרי הקבע. מנקודת מבטו של עבאס ואנשיו סוגיית הגרעין האיראני היא בגדר "תירוץ" שנועד לשמש את הנושאים והנותנים הישראליים, ובעיקר את ממשלת ישראל הנוכחית כדי לכפות על הפלסטינים ויתורים מפליגים בתחומים שונים: היקף הריבונות הפלשתינית בגדה המערבית, היקף סידורי הביטחון, השליטה בבקעת הירדן ובמעברים, השליטה באתרים אסטרטגיים ובתחנות התרעה מקדימה, פירוז ועוד. יתרה מכך, הפלסטינים אף חוששים ש"תירוץ" זה עשוי לשמש עילה לדרישות נוספות גם בנושאים אחרים שאינם קשורים ישירות לביטחון כמו ירושלים והפליטים.

בטווח הזמן הארוך, עבאס חושש כי נשק גרעיני בידי איראן עשוי לתת דחיפה משמעותית לחמאס מכיוון שהוא יחזק את השפעתה האזורית ויאפשר לה להרחיב את הסיוע שהיא מעניקה לחמאס, להרתיע את ישראל וכוחות אחרים כמו מצרים לפעול נגד החמאס, וכן לאלץ שכנות נוספות להעניק גיבוי פוליטי לחמאס, הרבה מעבר למה שמתקיים כיום במרחב הערבי שבו רק סוריה וקטאר עושות זאת באופן מעשי. במציאות

העכשווית, הליגה הערבית מעניקה גיבוי והכרה לרשות הפלסטינית ולאש"ף ומסרבת לסייע בפועל לחמאס. שינוי במפה הגיאוגרפית בשל התגרענותה של איראן, עלול לשנות את ההכרה הבלעדית באש"ף כנציג הבלעדי והלגיטימי של העם הפלסטיני.

לסוגיית נשק גרעיני בידי איראן כמו גם לנשק הרקטי והטילי הקיים באמתחתה, ישנן השלכות נוספות מבחינת ההנהגה הפלסטינית. משום שהנחת היסוד הפלסטינית, לה שותפים גם גורמים ערביים אחרים, היא שאין לשלטון האיראני מגבלות באשר למוכנותו "להקריב" גורמים סוניים או לפגוע בהם כחלק מהמאבק בישראל. לפיכך קיים חשש שהתקפה איראנית על ישראל כמו גם התקפה של החיזבאללה, עשויות להביא בפועל לאבידות פלסטיניות הן כתוצאה משימוש בנשק לא קונבנציונאלי והן מנשק רקטי בעל כושר הרס משמעותי. איום זה מתקיים אף בקשר לירושלים בשל התפיסות הדתיות השונות של הסונה והשיעה ביחס אליה, גם אם כיום, בשל שיקולים פוליטיים איראן והחיזבאללה נוטים שלא להבליט הבדלים אלה. למשל, מן הראוי לציין שכיפת הסלע ורוב מתחם הר הבית וסביבותיו הם שרידים של מיזמים שבוצעו בידי הח'ליפים האומיים, האויבים האידיאולוגיים דתיים המובהקים של השיעה. הח'ליפים האומיים מוגדרים על יד השיעה כאחראים בפועל להריגתו של עלי בן אבי טאלב בן דודו של הנביא מוחמד ומי שנחשב אבי השיעה והאימאם הראשון בכל פלגי השיעה, למותם של שני בניו חסן וחוסין, וכן לנישולם של צאצאיהם. בנוסף לכך, בהכללה גסה, רוב פלגי השיעה [וישנם למעלה ממאתיים כאלה] ובכלל זה השיעה התרי עשרית [המכונה גם הג'עפרית הדומיננטית בעיקר בלבנון, באיראן ובמקומות אחרים] תופסים את מסגד אל-אקצא כמסגד הנמצא בשמיים מעל העיר הקדושה מכה ואינם מייחסים חשיבות תיאולוגית למסגד אל-אקצא והר הבית כפי שהם מוחזקים בידי האיסלאם הסוני. מהלך של פגיעה במקומות הקדושים באמצעות כל סוגי הנשק, צפוי אומנם להיות טעות אסטרטגית קשה של איראן וחיזבאללה מכיוון שהוא יעורר גל איסלאמי אנטי שיעי, אך ראוי להזהיר שההנהגה הפלסטינית מעריכה שידם של גורמים שיעיים עשויה להיות קלה על ההדק.

מחמוד עבאס והרשות הפלסטינית במתכונתה הנוכחית רואים עצמם כחלק ממערך הברית האזורית של מדינות ערב הפרו מערביות והפרגמטיות מול הציר האיראני-סורי. התלות של הרשות הפלסטינית במדינות ערב המתונות מכתובה ממילא עמדות אנטי איראניות, ועבאס אינו צפוי לנקוט במהלך שאינו מקובל על בעלת בריתו הראשית, מצרים, והשותפות האחרות, סעודיה וירדן. יחד עם זאת, בשל העובדה כי אש"ף נטול יכולת להפעיל מנופי לחץ מכל סוג שהוא על איראן, גם אם מדי פעם נשמעת התבטאות כללית המבקשת לא להתערב בענייניהם הפנימיים של הפלסטינים, הוא משתדל להימנע מעימות פומבי מולה, בידיעה שאינו צפוי להפיק שום תועלת מעימות כזה.

חמאס

איראן רואה בהתגרענותה אמצעי לחיזוק מעמדה האזורי ולהבטחת שרידותה של משטרה, לפחות מפני איומים מחוץ. לשם כך היא פועלת ליצירת מאחזים תומכים של תנועות וארגונים איסלאמיים דתיים ברחבי העולם הערבי והאיסלאמי, ובראשם תנועת האחים המוסלמים וחיזבאללה בלבנון. לפיכך, מאז חתימת הסכמי אוסלו וביתר שאת מאז נסיגת צה"ל מלבנון, איראן היא כוח נוכח בתוך הסכסוך הישראלי פלסטיני

באמצעות תמיכתה בארגוני החיזבאללה, החמאס, הג'יהאד האיסלאמי ואחרים. שלוחות אלו, נתפשות על ידה ככלי המאיים על הציר הערבי הפרו מערבי והחילוני בחלקו, וכ"עוגנים" אידיאולוגים לשיווקה מחדש של המהפכה האיסלאמית. בהקשר זה החמאס נתפש רק כחולייה אחת בשרשרת של ארגוני האחים המוסלמים שנהנים מסיוע איראני בצורות שונות ובאזורים שונים כמו מצרים, ירדן וקטאר. בעוד שהחמאס נתפש יותר כבעל ברית פוליטי של איראן, הג'יהאד האיסלאמי והחיזבאללה מצטיירים כארגון שליח המבצע את הוראות טהרן כמעט כלשון.

נקודת המבט של תנועת החמאס ביחס לאפשרות של השגת נשק גרעיני על ידי איראן ומכך חיזוק ההגמוניה האזורית שלה, שונה לחלוטין מזו של אש"ף בהנהגתו של עבאס. בנקודת הזמן הנוכחית מדובר, בברית פוליטית, צבאית ואסטרטגית עם איראן, שמטרתה ביצור והבטחת עתידו של הפרויקט האיסלאמי של רצועת עזה. בנוסף לסיוע הכלכלי שעומד כיום על פי הערכות שונות על בין 100-150 מיליון דולר בשנה, נשק גרעיני בידי איראן צפוי להגביר את חוסנו של שלטון החמאס ברצועת עזה ולהפחית במידה ניכרת את הסכנה של חיסולו, בין שבמבצע צבאי מצד ישראל, ובין שבאמצעים פוליטיים/כלכליים משולבים של ישראל ומצרים. גם במקרה של החמאס, אין בנמצא תפישה פוליטית אסטרטגית רשמית ביחס לאפשרות של נשק גרעיני בידי איראן, אך מנגד, נשק כזה עשוי להשפיע על מערך המטרות המתקיימות ממילא על ידי החמאס.

בראש סולם העדיפויות מבחינתו של החמאס עומדת הבטחת עתידו של הפרויקט האיסלאמי ברצועת עזה. הארגון רואה בפרויקט זה מודל איסלאמי שלשיטתו עתיד להתרחב למקומות נוספים מעבר לפלשתינא ההיסטורית ולכן יש למנוע את קריסתו. מעמדה של איראן כפטרונית של החמאס, קשור קשר הדוק להבטחתה של מטרה זו. החמאס מודע לכך שגם אם יהיה נשק גרעיני בידי איראן, כלל לא בטוח שזו תרצה להשתמש בו כדי להבטיח בכל מחיר את המשך שלטון החמאס, אך לתחושת החמאס נשק כזה יגביל באופן משמעותי את מרחב התמרון הצבאי של ישראל מול רצועת עזה ולכן יש לו חשיבות גדולה.

ראשי החמאס רואים גם ב"עומק הערבי והאיסלאמי" מרכיב מרכזי ביכולת השרידות של הארגון במאבק מול ישראל ובמאבק מול מדינות ערב המתונות. אלו, בראשות מצרים וסעודיה, נהנות ממנופי לחץ משמעותיים כלפיו, השליטה בסיני וגבול רפיח ומערך איסוף התרומות במפרץ הפרסי בהתאמה. ביחסו של החמאס אל מצרים קיים חשד, שמצרים בעצמה מעוניינת בחיסולו של הפרויקט האיסלאמי ברצועת עזה, מחשש שיקרין על המתרחש במצרים גופה דרך ארגון האם שלו, האחים המוסלמים. חשד זה מסביר מדוע החמאס נוקט עמדה של "נימוס מופגן" כלפי מצרים וסעודיה אך בפועל הוא מרחיב את קשריו ותלותו בגורמים האסלאמיים הלא ערביים, בראשן איראן ותורכיה, מתוך כוונה ברורה ליצור משקל נגד לכוונות והניסיונות להביא לקריסתו. הימצאותו של נשק גרעיני בידי איראן עתיד לשנות באופן משמעותי את משוואת הכוח הנוכחית שבה השפעתן של מצרים וסעודיה גדולה יותר, והוא גם עתיד להשפיע על פעילותו של כלל מערך ארגוני האחים המוסלמים בכל מדינות המזרח התיכון.

חיזוק מעמדה האזורי של איראן עשוי להביא להגברת השפעתה על מדינות ערב השונות כמו ירדן ובכלל זה סוגיית הייצוג של העם הפלסטיני. בטווח הקצר ניתן יהיה לצפות כי המערך החדש והמורחב בעולם הערבי והאיסלאמי עשוי לתמוך בניסיונות להרחיב את תחום שליטתו של החמאס לגדה המערבית, ואף המימד הדתי של הסכסוך עתיד לקבל משקל נרחב עוד יותר מאשר עתה. בטווח הבינוני והארוך, מערך זה עשוי לתמוך בחמאס בשאיפתו לקבל את הנהגת אש"ף, או לחילופין להכיר בארגון עצמו או בארגון גג מטעמו, "אש"ף חדש", כארגון המייצג את העם הפלסטיני. בכך יוגשם חזונו של החמאס כפי שבוטא ערב הצטרפותה למערכת הבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-2006, "חמאס אינו מעוניין בהשתלטות מקומית על מאחז כזה או אחר, הוא מעוניין ביצירת שינוי היסטורי רחב... חמאס מכוון את מאמציו לכניסה לממשלת הרשות הפלסטינית וליצירת אש"ף חדש".

החמאס מתעלם לחלוטין מהאפשרות שהפלסטינים יפגעו פיזית במקרה של שימוש בירי רקטי או גרעיני בידי איראן או במקרה של פגיעה במקומות הקדושים בירושלים בדומה להתעלמותו מנושאים אחרים כמו סוגיית שיתוף הפעולה עם השיעה נגד גורמים סוניים אחרים, או לטענות לפיהן הוא מסייע להפצת השיעה באזורים סוניים. המטרות המיידיות שתוארו לעיל, מקדשות בעיני החמאס את ההתעלמות מנושאים תיאולוגיים/דתיים אלה הנחשבים עתה בעיני הנהגתו לשוליים, יחסית לסוגיות המימון, החימוש, הברחות הנשק והגיבוי הפוליטי הקריטיים לשרידותו של הארגון. אפילו שסביר היה שגישתו תהיה אף מחמירה יותר מאשר זו של אש"ף ביחס לפגיעה אפשרית במקומות הקדושים בשל מרכזיותו של הר הבית בתפישה האידיאולוגית של החמאס ובשימוש הפוליטי שהוא עושה בו לטובת גיוס תמיכתו של הצבור הפלסטיני בעמדותיו, הרי שהחמאס מעדיף להימנע מכול התייחסות לנושא.

סיכום

למעורבות האיראנית בסכסוך הישראלי פלסטיני השפעה שונה, המותנית בזאתו של הגורם השלטוני המרכזי במערכת הפלסטינית - חמאס או אש"ף. ההבדלים המהותיים בין החמאס הסוני, שהגורם הלאומי הפלסטיני הפרטיקולארי תופס מעמד מכובד באג'נדה שלו, לבין איראן השיעית, החרדה לעתיד משטרה ושואפת להרחיב את כוחה ומשנתה מעבר לגבולות איראן, יוצרים תקרת זכוכית נמוכה יחסית למערכת היחסים ביניהם. חמאס לא ירצה להרחיק בקשריו עם איראן אל מעבר ל"נישואי הנוחות" שהוא מקיים עימה בהעדר חלופה אחרת, שעיקרם - תמיכה כלכלית ופוליטית במאבקו על הנהגת העם הפלסטיני ומכאן על אופייה של המדינה הפלסטינית שתקום ועל השתלבותה במערך איסלאמי-סוני-ערבי עתידי. איראן מצדה לא תסכן את עצמה בהפעלת נשק לא קונבנציונאלי כנגד ישראל והמערב על מנת להגן על גרוחהיה בכלל ועל חמאס בפרט. כך שהברית הקיימת אינה תוצר של התגרענות איראן אלא מקורה בצורך הבסיסי של החמאס במציאת פטרון להשגת מטרותיה. אש"ף בראשות עבאס ודומיו רחוק מכל שיתוף פעולה עם איראן. להיפך, התחזקותה של איראן נתפסת כאיום בכל טווחי הזמן על מעמדו של אש"ף ועל יכולתו להנהיג את החברה הפלסטינית באוריינטציה חילונית ופרו מערבית. עבאס וירשיו יבקשו לפעול להשגת הסכם קבע עם ישראל טרם יצירתה של מציאות חדשה המבוססת על חמאס מחוזקת תחת כנפי ההגמוניה האיראנית הנשענת על הימצאותה של נשק גרעיני בשליטתה. כך שחלון ההזדמנויות המדיני לא צפוי להיסגר כול עוד

אש"ף יונהג ברוחו של עבאס וכול עוד הוא יישאר הנציג הלגיטימי של העם הפלסטיני. גם השתלטות עתידית של החמאס על הנהגת העם הפלסטיני לא תביא בהכרח לסגירת האפשרות להסדר כלשהו עם ישראל, אך לא יהיה זה הסדר קבע ומחירו עבור ישראל עשוי להיות בלתי נסבל.